

LÁTÓSZÖG

CSÓÓRI SÁNDOR
Föld, nyitott sebem
Összegyűjtött versek

Nap Kiadó
Budapest, 2010

Alföldy Jenő

A TRAGIKUS KÖLTŐ

Csoóri Sándorról, a *tragikus költőről* szeretnék beszélni ezúttal.

Tragikusnak nemcsak a nagy megrázkódtatásoktól elszakadni nem tudó, a borúlátó vagy – elcsépeltebb szóval – a „pessimista” költőt tartom. Olyan értelemben nevezem most tragikusnak a költőt – Csoóri Sándort –, hogy ő maga elbukhat, de akkor is hisz eszméinek erkölcsi győzelmében. A tragikus költő azokra a görög drámai hősökre emlékeztet, akiknek végzetes vállalkozását szemlélve az olvasó újjászületik a katarziszban. Pályatársai közül arra hasonlít, aki nem tudott megfeledkezni az imádott élet végességéről, de arról sem, hogy múlhatatlan küldetése van az emberség megőrzésében (Nagy László: *Ki viszi át a szerelmet?*). Az ilyen tragikus költő tisztában van önnön végességével, de az élet szerelme nem engedi, hogy jobbító szenvedélye kialudjon. Ez a hit teszi maradandóvá művét. Az élet szerelme nélkül nem volna tragikus, csupán olyan, mint aki

már belenyugodott vereségébe. „Költők, szegények, szenvedők, / árva lángelmék, üldözöttek, / ti voltatok mindig / az én holdsütötte, örök barátaim. / Talán ezért is hever annyi, de annyi / megebzett elégia körülöttem, / s még napsütésben is annyi bujdosó remény” – írja Csoóri Sándor (*Balaton képeleple, árnyékból*). Reménye a szorongatás helyzeteiben sem *égi tünemény* csupán, mint Csokonainál, s nem *költözik fel a halálos magasba*, mint Pilinszky-nél. Az ő reménye „bujdosó remény”, mely azonban köztünk bolyong, velünk maradt. Csoóri maga írja egyik esszéjegyzetében: „Magyar írónak lenni mindig más sors és más földadat, mint bármelyik nemzet írójának. Miért? Tudom rá a választ, de nem tudom elmondani.” Nyilván, mert túlságosan érintve van benne maga is. Örülne, ha e cikk végére érve valami válaszféle földeregene.

Csoóri költészete összeforrt az általa tapasztalt és a múltból megtanult, s a tanulásaiban újraélt történelemmel. Ha elődei közül ifjúkori eszményképével, Petőfivel vetjük össze, nemcsak egy történész látja őt másként, mint türtaioszi költőnket, hanem bármely, tényekre kényes olvasó. Az 1848–49-es szabadságharc előtt és alatt Petőfi – szabadon idézve – *háborúval álmodott, háború volt mindig élte legszébb gondolatja*. Nem akármilyen persze: „Háború, hol vérét a szív / Szabadságért ontja.” Delacroix romantikus csataképéhez hasonlítható, nagy versére is ez a gondolat ihlette, a szabadság fogalmát immár „Világsszabadsággá” tágítva (*Egy gondolat bánt engemet*).

A mai költő, aki tizenöt évesen élte át – élte *túl* – a szülőföldjén különös erővel tomboló II. világháború végső cunami-hullámát, rémálmaiban, rémlátomásaiban emlegeti a háborút. Szabadon idézve, az *ágyúdörej s a bolttesteken át száguldó, fújó paripák* helyett – a bombavetőket és a tankokat. Huszonhat éves korában, 1956 őszén is ilyen modern monstrumok marattak lelkébe emlékképeiket. A *szabadság, szerelem* eszméit követve Petőfi örökségét vette át – de a háború a *legfőbb rossz* fogalmát véste ösztöneibe és tudatába. Ezt diktálta a történelmi valóság. (Akárcsak a közelmúlt háborúi: Csoóri versei közt olyat is találunk a kilencvenes évekből, amely a balkáni bombázások és népirtások borzadályából meríti üszkös, kormos képeit, pl. *Hangkísértetek*.) A költő tizenöt éves korában, amikor 1944–45-ben végigjárta a szülőföldjén a háború, világuuralomra törő nagyhatalmak vívták egymással élet-halál harcukat. 1956 novemberében a zsarnokság túlereje semmi esélyt nem hagyott a szabadságért síkra szállóknak. Petőfi *Egy gondolatja* nem csupán a 19. század nagy verse. Érvényes ma

és holnap is: legnagyobb álmunkat, a szabad és egyenjogú népek, nemzetek összefogását vizionálja. Igaz: világháborús emlékeire támaszkodva a mai öregek már csak az utolsó Petőfi-versre, a *Szörnyű idő* csataképeire tudnak ráhangolódni. De az eszmei harc az elmúlt fél évszázadban sem lett sokkal veszélytelenebb, mint Petőfiében, s ebből Csoóri máig is kiveszi részét. A költői *tragikum* eszerint módosult: a mai költő a fegyverekével vetekedő elvi-eszmei harcokban vállalt kockázatokat, szenvedett vereségeket – és szerzett végre győzelmeket is.

Kevés költő jeleníti meg olyan iszonyattal a háborút, mint ő. Prózaival vallomásaira is hivatkozhatok, amikor azt mondom: ha szürrealista képekre lelünk verseiben, akkor azok nem vagy nemcsak a valóságfölötti ötletek, nemcsak az álomképek és nemcsak a szabad asszociációk „módszertanából”, hanem magukból a zord valóság konkrét tapasztalataiból erednek. Egy példa csak: „Zúg, zúg bennem most is a harang, / s összekormozott szobákról álmodom mégis / és röpködő, véres ludakról ágyútűzben” (*Lehettem volna én is*). Ezt a véres valóságot Csanádi Imre költészetéből is ismerem. De ő a Zámolyon és környékén zajló háború *krónikáját* írta meg férfikorában, Csoóri pedig a kamaszfiú kerek, káprázó szemmel nézett riadalmait vetítette bele töredékes, „képtelen” – abszurd – képeibe. A korán szerzett élmények még mélyebben gyökeret vernek a lélekben, mint a felnőttkoriak. Ez is indokolja, hogy a kilencvenes években és később is gyakran a szellemi-erkölcsi téren zajló, elkeseredett küzdelem szimbólumaiként rémlenek föl verseiben és prózáiban a nagy háború emlékképei. Nem véletlen, hogy Csoóri modernebb költőket követett, mint tíz évvel idősebb földije: József Attilát és García Lorcát, Nagy Lászlót és Juhász Ferencet, Éluard-t és a beatnikeket. (Illyés viszont közös mesterük.)

Máig sem ért véget a kockázat és a veszély a költő vállalt sorsában. Ahogy József Attila mondta, „finomúl a kín” – de az érvényes költészetnek ma is ugyanúgy megszenvedés az ára, mint régen. S nem is okvetlenül finomultak a kínok, ahogy Radnóti, Zelk, Páskándi, Ágh vagy Gérecz Attila példája mutatja.

Csoóri az élet szerelmeseként is a magyar történelem tragédiáinak, sűrűn ismétlődő erkölcsi, fizikai bukásainak és föltápáskodásainak lenyűgözőttje s odaadó részese. Minden megoldatlan magyar és nem magyar sorskérdést a szívére vesz; gondolkodásának modern szempontjává avatja mindazt, ami régóta elintézetlen és közérdekű. Keserüli még a távoli híreket is, mert tudja, hogy a magyar sors nem

ragadható ki az európaiból és a tágabb világeből. Személyes részvéte s részvétele töltötte föl verseit különös feszültséggel. *Föld, nyitott sebem* címmel kiadott költői életművének címszavaiban egyszerre érzem a földkerekség egyetemes gondjait s a magyar föld beforratlan csonkaságait, amelyekről szeretné, ha nem csak mi érzékelnénk őket, noha fájni csak nekünk fájnak. A könyv, egyvégtében olvasva, a két-pólusú stílus áramkörébe von bennünket: a magyarságversek, a fölületesen felbuzdult „hazafias” versektől meredeken eltérve, az általános emberi értékek viszonylataiban nyernek hitelességet. Szinte fiziológián átéli reményeit és csalódásait. Kitűzött és meghíusult célok, úttévesztések, felvillanó és kilobbanó sikerek, csüggesztőn tartós vereségek, parázsló szerelmek, határokon is átnyúló barátságok, nem múló gyászok és töredelmek kápráztató fény-árnyék játéka erősíti föl a kontrasztokat s az éles kontúrokat. Ellentétes, mégis egyidejű történelmi, kulturális idősíkok és életérzések torlódnak egymásra. Népköltészeti fordulatok és merészen újszerű vágások, markáns személyesség és elvont tárgyiasság, a nyers valóság képei és abszurdba hajló látomások. Versei nem úgy ívelnek a mélyből a magasba, mint a romantikusok mély depressziói és entuziasztikus fellángolásai, hanem a vers részletében, egy-egy soron, mondaton belül, a szélsőséges érzelmeket egyesítő s a feszültséget fel nem oldó *metaforákban* rezegnek, mint valamely modern zenemű disszonanciái, melyeket sokáig értetlenül hallgattak, míg a közönség meg nem adta magát az újfajta esztétikumnak. A szépség korántsem hiányzik a Csoóri-versből, de korszerű, ezredfordulói összhatással nyújtogatja felénk bódítóan illatos virágait és mérges kígyóit. A költő okult Baudelaire-en és Bartókon, Adyn és József Attilán, Nagy Lászlón, Kondor Bélán és Salvador Dalín, miközben a nagy romantikusok, Vörösmarty és Petőfi lángolását, filozofikusságát és nagy formátumú érzelmi szélsőségeit sem lökte el magától: egyesítette őket éber látomásaiban. Hasonló esztétikai izgalmakat élt és él át, mint a honi és világkultúrában ezer csáppal tájékozódó Tornai József.

Isten nem „halt meg” számára, de annak ellenfele, a sátán mind félelmetesebb erejű eszközöket ad a közös kreatúra, a zsugorodó lelkű ember kezébe. Ez az ambivalencia sokszor már egy metaforában kifejezésre jut: a nagy ellentétek szorosan összefonódnak benne. Külön méltányolandó, hogy az ellentétek ilyen Janus-arcú összenövéseinek ellenére is alig van költő, aki olyan pontosan meg tudja különböztetni egymástól az erkölcsi jót és rosszat, mint Csoóri.

A magasságélményről van szó egyik nagy versében, az *Esztergomi elégiában*, a „csöndes tériszony” költeményében: „A szemem is majd ott talál nyugalmat, / befele néz, mint üdvözült vakok, / akik, ha látni akarnak, hát imádkoznak / és szólítgatnak tűzvészt, harmatot, // vérző kezet, mely volt már a kezükben, / a legbelsőbb test sírását, hogy újra / rettenjen meg a semmi roncs szívükben / s várhassanak röpitő fájdalomra”. A nagy ellentétek sorozatából a *tűzvésztől, vérzéstől, sírástól megrettenő, roncs szívet is röpitő fájdalomra* bíró lelki erőt emelem ki, mert oly híven kifejezi Csoóri költői természetét: a sokrétegű érzelmi összetettséget, amelyben az ellentétek nem semlegesítik, hanem megsokszorozzák egymást. A világnak nemcsak a kellemes, hanem a szállás és szilánkos felét is intenzíven érzékeli, mert azt szeretné megjobbitani. Közben négyszeresen vallja egy újabb versében, hogy „élni, élni, élni, élni” akart mindig és mindenekelőtt. Életessége nem a boldogságszigetet teremtő, Jókai romantikájába illő Aranyemberé, hanem a gyerekkori természetélményeit meghosszabbítani vágyó, teljességre törekvő és azt a közönségnek is tehetsége szerint kiharcoló férfié. Az *Esztergomi elégiával* mondvá: *a teljes életé.*

Költői módszertana a makacs történelmi tényekből s az egyéni alkatból fakadt és formálódott. Nagy remények és nagy csalódások, a lehetőségek elé vágó hit és az ellenfél túlerejének tudomásulvétele szaunáztatta a költőt már 1952-es versei, majd az ’56 utániak – *Befordulok a fal felé, Istenképű vibar, Vörhenyes köveken* – idején, melyek a forradalom friss gyászában keletkeztek; a *Második születésem* című kötet verseiben (1967) alighanem ezekkel kezdődött nagy esztétikai megújulása. Életművében ettől fogva, versről versre haladva, ugyanaz a szenvedélyes férfarc jelenik meg képzeletünkben. És ugyanazt az érzellemmel telített, rezignáltságot gyakran érzetető, mégis patetikus hangot halljuk belső hallásunkban – a könyvhöz mellékelt CD-lemez személyes versmondásával egyezően.

Milyen ez a hallható előadásmód, s milyen az elvontabb sugallata? A „komolyság” igaz, de nem kielégítő minősítés: igazuk van azoknak a kritikusoknak (Ács Margit, Görömbei András), akik Csoóri számos képének, képzettársításának *humoráról*, illetve szatirikus megjelenítő erejéről és groteszkségéről beszélnek. Hallatlanul *komolyan veszi az életet*, humorral telített pillanataiban is (például gyerekverseiben). Ez a komolyság nem komorság, hanem tragikumosság. Mondhatnám így is: Csoórinak zseniális érzéke van a tragikumhoz.

Mert érzelmi világa azt is érezteti, hogy milyen örömhöz és reményekhez képest érik veszteségek.

Hozzá tartozik ehhez természeti képeinek meghitt, törekeny szépsége. Az elvesztett idill, és megannyi félelmetes átváltozás a hosszú telekben, aszályokban és viharokban. Erről a szemlélődő, a parányiban a felséges és a gyöngédben a borzalmas ellenpontjait megtaláló Radnóti Miklós jut eszembe. Csoóri egyik versében a katicabogár „Lassan araszolgatott nyugat felé / a megrozsdásodó fűben. Olyan semmicske, varázsos test volt / a szálegyenes gyertyánok alatt, / mint amilyen én voltam hatévesen, / otthon a szérűben / a földet szurkáló villámok között. / Mégis, ahogy mozgott, mocorgált: / ment vele a fény, / mentek vele a felhők / s ment vele Isten is, / nagy, októberi árnyként húzva mögötte / fájó lábát. / A páfrányok, a lapuk / mind lehasaltak előttük a földre – / én meg csak álltam ott magamban / az erdő huzatos, zöld kolostorában, / s nem tudtam, hogy az égbe / vagy a földbe kell-e mennem?” (*Olyan semmicske, varázsos test*). Nem valamely külsőség, hanem a látványban megbúvó bájosság és a halál váratlan, fuvallatszerű borzongása emlékeztet a mártír költőelődre. A halál közvetett gondolata belesimul a szépségbe az iménti idézetben, de másutt fenyegetően hasít az idillbe, és póre félelmetességében rémlik föl, rendszerint a társadalmi közérzet ólmosságára, hidegére vagy tikkadt hőségre utalva. A Csoóri-versek gyakori sajátja az *antiidill*: megcsillan a derű és a féltett, pártfogolt élet, de szétrombolja valami váratlan, oda nem illő, természetellenes és embertelen jelenség. A szegénységben is jó emlékeket hordozó gyerekkor fúlt a háborúba. Az ifjúkorban romlasztó propagandától és végrehajtói intézkedésektől perzselődött fel a Fehérvár felőli temetődomb és a Vértes közötti, otthonos világa. Ez a múlt jelenik meg gyakran elégikus verseiben, és sokszor ez a viszonyítási alapja: „Engem még talán / sirat egy régi falu, néhány elgazosodott / parasztudvar, fészter és templomtorony, de a / cserbenhagyott jövőt ki siratja s a párbajozó mosolyt, / mely muskátli-piros s rőt elnököket / sebzett halálra rég?” (*Hát mégis sirat valaki?*)

Szerelmi lírájáról külön kellene szólni: hogyan tudta megőrizni ennek az emberré tevő érzésnek a rangját. Nem is rangjáról: szent-ségéről beszélnek inkább, nem félve a nagy szótól. Ennek sok köze lehet ahhoz, hogy a *jövő* oly fontos szava ennek a költészetnek. Visszavisszatérő, féltett, mert veszélyeztetett célként, becsben tartott érték-ként szállóigévé vált, ahogy az egyik kötete címlapján is megjelent

már, *Jóslás a te idődről* megfogalmazásban. A jövő, az övé, amelyet a sokaságéval azonosít, úgy tetszik, megint csak igazolja a *tragikus költő* minősítését: ez ad értelmet és ez hoz annyi csalódást nagy tétre menő harcai során. Németh László szavával, a föl nem adott jövőben rejlik költői *üdvössége*.

Csoóri korántsem egyhúrú költő – sokféle megszólalásából próbálom kiszűrni a jellemzőt. Néhány jelző tolul előtérbe: megrendült; elragadtatott; gyászos; kétségbeesett; vereségeit megvallón töredelmes; összerogyva is a küzdés folytatására készülő; az erősebb, kíméletlenebb és könyörtelenebb ellenféllel szembeszálló; a gyöngeségért önmagát és társait okoló, de semmit föl nem adó; a harcaiba belefáradtan is bizakodó. Egyszóval *küzdő ember*, mint mestere, Illyés. Egyformán ihletője, pótolhatatlan közhelyeinkkel mondva, a *szabadság, szerelem* (Petőfi), a *politika és a szerelem* (Ady), a *szellem és a szerelem*. Nem hagyta közömbösen Illyés Gyula diplomáciai érzéke, az indulatoknak serpentin-utat kijelölő okossága sem. Ismerjük azokat a véleményeket, amelyek szerint Illyés megfontoltabb, taktikusabb lény volt, kettejük személyes kapcsolatában is láthatón. Csoóri írásai-ból tudjuk, hogy ez az apa-fiúi viszonyulás Illyés részéről elsősorban féltést jelentett – már 1952-ben, amikor a huszonnégy esztendő költő leleplező verseket írt a megnyomorított falusi társadalomról, Illyés azt tanácsolta Csoórinak, írjon inkább szerelmes verseket. „Gyula bácsi, de most éppen nem vagyok szerelmes” – mondta ő. „Akkor is” – válaszolta Illyés. Idáig az anekdota, de hadd folytassam saját meglátásom szerint. Csoóri talán maga sem sejtette, mennyire megfogadja Illyés tanácsát. A magyar szerelmi költészet sok-sok gyöngyszemét Csoóri hozta föl a lélek mélyéből, és bármiről írt, az élet, a valóság *szerelmeseként* vallott a világról és önmagáról. Részt vett minden demokratikus megmozdulásban: a fényes szelek éveiben, 1953-ban, ’56-ban, ’68-ban, ’77-ben, ’79-ben, végig a ’80-as években és a kétezres évek felemássága idején. Ha kellett, a realitásokat is tudomásul vette: a történelem determináló adottságait és a cselekvés szűkös határait „az isten sem tudhatta másként”, ahogy Illyés írta (*A reformáció emlékműve előtt*), de jóra törekvő akaratunkkal változtatunk az elfogadhatatlan valóságon. Illyés bizonyára hatott Csoórira mérséklő tanácsaival, de ettől nem óvatosabb, hanem modernebb költő lett a tanítvány, rátalálván a *közvetett kifejezés* útjaira.

Költői érzékenysége fölerősítette a reá ható ingereket. A csókok ízét, az ütések fájdalját, a veszélyérzetet és a dacot, a magyar nyelv-

közösségért való aggodalmat, a vállalkozások izgalmát, a fáradozás verítékét s a régi, gyászos emlékek keserűségét. Undorát sem tagadta le. Nem akart megfutamodni vagy kiegyezni: a Kádár-korban s a rendszerváltozás utáni években, évtizedekben egyaránt a beletnyugvást tartotta és tartja a legfőbb veszélynek. Történelmi érzéke úgy működik, hogy a kedvezőtlen társadalmi és erkölcsi jelenségeket múltbeli eredetükig visszavezeti, és megkeresi azt a pontot, amelyen utat tévesztettünk.

Komplex képei nagy ellentétekre bonthatók, s a szimultán látás- és gondolkodásmód határozza meg a vers mozaikszerű, olykor töredezett, kihagyásos szerkezetét. Mélypontokkal és meglepő kiugrásokkal váltakoznak az érzelmek. Kirajzolják azt az elektrokardiogramszerű ábrát, amelyen a rokonszenvébe fogadott és az ártalmasnak tartott minőségek követik egymást. Figyeljük meg a barátainak ajánlott *Bűnbánó vers* képsorát. Önmarcangoló kérdéseit bizonyára az ellene hangolt kritikák, főként a „korszerűtlenül” (?) szenvedélyes beszéd vádjai nyomán teszi föl. Szükségesnek érzi az önvizsgálatot, mint aki majd’ mindig elégedetlen önmagával: „Miféle bűnbe keveredtem, / hogy elveszett szívem hatalma // magam fölött s fölöttek?” – hallik a lelkiismeret szava. „A tüzes nyelvet csak mímeltem?” – kérdezi, s úgy gondolom, nem a saját költészetébe vetett hite rendült meg a kiélezett lírai pillanatban. Hozzá közelállókhoz beszél, ezért így értelmezhető a mondat: *csak nem gondoljátok, hogy nem vagyok őszinte?* Ezt a gyanút nem tűri magán, de nem tud a kételyek végére járni – a vers a lelkiállapot megindokolásába torkollik: „Világokat láttam meghalni / elárvult szekerek és tankok / mellől, ülve egy lusta hanton”. A kérdésföltevésben önvád rejlik. Lelki indítékait fölfedi, s fájlalja, hogy törekvéseit sok mindenben kiforgatta és megcsúfolta a kor. Megvallja: „De, úgy tetszik, mindez kevés volt! // Kevés a bűn s a büntelenség. Ezért kell most füstölgő lécek / között aludnom, fuldokolva, / háttal Istennek, Napnak, égnek”. Égi segítséget nem vár, a vers nyitva marad: nem tudhatja, mikor jön el *az ő ideje*. Ám sok más versében kárpótól ezért: esztétikai programot ad, váddal illeti népét is, így rázza föl annak lelkiismeretét. Nagy Gáspárnak ajánlott versében írta keserűn, még a költőtárs életében: „Egy ország fekszik előttünk hanyatt a sárban, / dúdolunk neki, mint szent faluroszszának, / bár nem tudjuk, haldoklik, vagy csupán részeg”. A vers így folytatódik: „Ady kellene ide újra vagy egy korbácsos ördög, / hogy bezupálhassunk csapatába, a gomblyukunkban loboncos, fehér rózsa”.

Ady adta ki utódainak a templomépítés programját. Nemrég *templomépítő*knak neveztem azokat a költőket, akik megszólalásaikkal dómot – jelképes otthont – teremtettek a közösségnek. A többiek között Csoóri Sándorra is értettem a szót – s most bukkantam rá arra a versére, amelyik szívem szerint visszaigazolja ezt. *Nagy, égi sálak* című költeménye így zárul: „Megy az idő, megy, megy veszettül. / Csak én maradok mindig ott egy / fal mellett, egy halott mellett, / egy folyton széteső ország parádés / romjai közt, hogy csiszolt porszemeiből / hegyeit s templomát fölépítsem”.

SCHEIN GÁBOR
Egy angyal önéletrajzai

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2009

Vincze Ferenc

EGY ANGYAL AUTOBIOGRAFIKUS KLAVIATÚRÁJA

Az önéletírás, életrajz, önéletrajzi regény olyan műfaji kategóriák, melyek egymástól való megkülönböztetése korántsem egyszerű, főként akkor nem, ha az egyik legfeltűnőbb szerzői intencióként tartathatjuk számon az olvasó műfajbéli elbizonytalanítását. Schein Gábor *Egy angyal önéletrajzai* című műve már a címében is kísérletet tesz